кассе Несвижского замка за 1882 г. (д. 813), смету на постройку прачечной в замке князя Альбрехта Радзивилла в Несвиже за 1915 г. (д. 818).

Источники о Несвижской ординации содержат материалы о работе Высшей радзивилловской комиссии, учрежденной по указу Александара I от 24 февраля 1814 г. для разбора долгов умершего владельца Несвижского майора Доминика Радзивилла и раздела имущества между наследниками; переписку Фердинанда Радзивилла с надслеличим им. Цумань Керном Ричардом по хозяйственным и административным вопросам Олыкской и Несвижкой ординации (д. 1354).

Обращают на себя внимания источники касающиеся развития архивного дела в Несвижском замке: реестры инвентарей, актов и других документов Несвижского архива за XVI-XIX вв., переданных прокуратории Радзивилловской массы в 1816, 1817, 1829 гг. (д. 1576).

Большой комплекс документальных материалов рода Радзивиллов хранится в Главном архиве древних актов (Варшава). По составу и содержанию материалы аналогичны хранящимся в Национальном историческом архиве Беларуси. Среди них могут быть интересны имущественно хозяйственные документы имений, экономические документы фабрик и заводов; корреспонденция Радзивиллов. Значительная часть материалов Главного архива древних актов относится к белорусским владениям Радзивиллов, включая документы об истории Несвижского замка. Среди них следует отметить личные фотографии семьи Радзивиллов (kor. 146; zbior fotografii oddz. III, B/31) и фотографии панорам Несвижского замка начала XX в. (zbior fotografii oddz. III, C/97, C/98), заказ гарнитура Марией де Кастелян Радзивилл для Несвижской ординации (AR, dz. XI, szgn. 304).

Литература

1. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. Вильно, 1870. Т. VII.
2. Путеводитель по Главному архиву древних актов в Варшаве. Ч. 1. «Архивы древней Речи Посполитой». Варшава, 1958.
3. Volumina Legum, VII, 862.

ДЗЕЙНАСЦЬ ОРГАНАЎ СЯЛЯНСКАГА САМАКІРАВАННЯ БЕЛАРУСІ ПА АПЕКАВАННЮ АДНАВЯСКОЎЦАЎ У ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX СТ.

С. А. Талмачова, г. Мінск

Рэформа 1861 г. была важным крокам у развіцці грамадства Расійскай імперыі. Пасля абвяшчэння Маніфеста 19 лютага 1861 г. аб вызваленні былыя прыгонныя сяляне атрымалі асабістую свабоду: іх нельга было прадаваць, перасяляць ды інш. Акрамя таго, яны набылі і шэраг правоў – свабоду уступлення ў шлюб, самастойнае заключэнне грамадзянскіх здзелак і вядзенне судовых спраў, права займацца прамысловасцю і гандлем, адлучацца з месца жыхарства, паступаць у любыя вучэбныя ўстановы, пераходзіць у іншыя станы. Яны афіцыйна набылі правы самакіравання, якім фактычна валодалі да рэформы 1861 г., дзе важная роля адводзілася сельскаму вобшчаству.

Важным бокам дзейнасці органаў сялянскага самакіравання ў сацыяльнай сферы з'яўлялася дапамога бедным і тым, хто пацярпеў ад рознага роду няшчасцяў.

назіранне за сіротамі, хворымі, адзінокімі (у адпаведнасці з нормамі звычаёвага права), а таксама утрыманне грамадскіх хлебных складоў (так званых магазінаў), бальніц, багадзельняў і да таго падобных устаноў – па закону.

Да 1861 г. закон ускладаў на памешчыкаў абавязак апекаваць прыгонных сялян, якія былі не ў стане працаваць [1, арт. 256]. З вызваленнем сялян ад прыгону і з прадстаўленнем ім правоў свабодных сельскіх жыхароў, абавязак гэты быў ускладзены на грамадскае сялянскае кіраванне па прыкладу астатняга падатковага насельніцтва [1, арт. 257]. Сродкамі для папярэджвання жабрацтва сярод былых прыгонных былі, з аднаго боку, меры грамадскай апекі бедных, што не маглі працаваць, а з другога – меры спагнання, якім падвяргаліся тыя сяляне, што заўважаны былі ў жабраванні не па прычыне асабістага няшчасця, якое прывяло гаспадарку ў поўную беднасць, а з-за ляноты [2, арт. 1273]. Абмеркаванне мер, якія неабходна было прыняць для апекавання сапраўды збяднелых і немаёмасных, адносілася да кампетэнцыі сельскага і валаснога сходаў («Агульнае палажэнне», арт. 51§8, 16, 78§3) [3] . На валасных старшынь і старастаў ускладваўся абавязак назіраць за тым, каб у вобшчаствах не было жабрацтва па прычыне дармаедства. Службовыя асобы прыцягваліся да адказнасці ў выпадку выдачы пашпартаў тым асобам, якія не маглі пракармiцца асабістай працай [4]. У лютым 1862 г. цыркуляр Міністэрства унутраных спраў абавязваў міравых пасрэднікаў растлумачыць валасным праўленням і сельскім вобшчаствам часоваабавязаных сялян законы аб мерах папярэджвання жабрацтва [5].

«Агульнае палажэнне» [3] (арт. 21, 179) ускладала на вобшчаства абавязак апекаваць сірот і тых членаў вобшчаства, якія не маглі пракармiцца сваёй працай і ў якіх не было родных, ці апошнія былі не ў стане іх утрымоўваць. Грамадскі дагляд ажыццяўляўся тымі вобшчаствамі, да якіх належаў сялянін, якому неабходна была дапамога. «Агульнае палажэнне» прапанавала кіравацца звычаем пры выбары формы падобнага дагляду (арт. 21), і ў Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай і Мінскай губернях ён залежаў ад рашэння сельскага сходу. Па «Агульным палажэнні» (арт. 78, п. 3) меры грамадскага дагляду падлягалі ведамству валаснога сходу, але часцей права вырашэння гэтага пытання аддавалася сходам тых сельскіх вобшчастваў, дзе меліся асобы, якім патрабавалася апека. Звычайна сіроты, хворыя, старыя, калі мелі зямлю ці якую-небудзь маёмасць, даглядаліся роднымі (пры іх наяўнасці) дабрачынна ці па рашэнні валаснога суда. Апекуны ў такім выпадку карысталіся маёмасцю і зямлёю тых, каго даглядалі. Зусім лядашчыя і не меўшыя ніякай маёмасці сяляне апекаваліся сельскімі вобшчаствамі. Формы дапамогі былі разнастайнымі. У адных выпадках давалася харчаванне і памяшканне па чарзе ў кожным двары, а клопаты аб адзенні ускладаліся на старасту, а затым размяркоўваліся на ўсё вобшчаства. У другіх вобшчаствах старога утрымоўвалі ў чыёй-небудзь хаце ці пры доме валаснога праўлення. Калі сяляне, якім неабходна была апека з боку вобшчаства, мелі памяшканне, дзе маглі б жыць, то часам па прыгавору сельскага сходу рабілася ссыпка хлеба на карысць такіх сялян. Больш рэдка і толькі па рашэннях валасных судоў сяляне асобных вобшчастваў абкладаліся грашовым зборам да 10 р. штогод на карысць аднаго апекаванага. У некаторых выпадках вобшчаствы плацілі за утрыманне сваіх жабракоў у бальніцах, але сяляне імкнуліся пазбегнуць адпраўляць сваіх аднаабшчыннікаў у багадзельні па прычыне нежадання плаціць за іх утрыманне [6, 62; 7, 433; 8]. Вобшчаствы бралі на сябе апеку над вяскоўцамі толькі ў тых выпадках, калі тыя зусім не мелі родных ці родным самім патрэбна была дапамога. Аднак дабрачынных грашовых складак на дагляд

жабракоу ці сірот па ініцыятыве саміх вобшчастваў не было – сяляне адносіліся вельмі адмоўна да просьбаў аб дагледзе, і часта гэтыя пытанні вырашаліся ў валасных судах [9; 6, 31; 7, 433–443]. Мінская губернская па сялянскіх справах установа у першай палове 80-х гг. XIX ст. выдала інструкцыю па абароне маёмасных правоў сірот у адносінах да спадчыны, а таксама па усталяванню апек над сялянамі і кантролю за дзейнасцю апекуноў. У адпаведнасці з гэтым дакументам у некаторых выпадках павятовыя сялянскія установы прызначалі дапамогу немаёмасным у памеры 36 р. штогод, раскладка праводзілася сялянамі па прыгаворы сходу, а грошы выдаваліся з валаснога праўлення [6, 41, 395–399].

Мінская губернская нарада па пытаннях перагляду заканадаўства аб сялянах адзначала, што не толькі ва установах па сялянскіх справах, але і у валасных праўленнях не было ніякіх сведчанняў аб усіх асобах, якія карысталіся якой-небудзь дапамогай паселішчаў і сельскіх вобшчастваў, за выключэннем тых выпадкаў, якія разглядаліся валасным судом. Таму нават сучаснікі не мелі дакладных дадзеных аб колькасці падобных асоб па вобшчаствах, хаця факт існавання некаторай лічбы немаёмасных у кожным вобшчастве не падлягае сумненню [9; 7, 443].

У Магілёўскай губерні па загадах мясцовай адміністрацыі грамадскі дагляд быў арганізаваны інакш. Ва усіх паветах, за выключэннем Гомельскага, на грошы, сабраныя па прыгаворах валасных сходаў, уладкаваны былі дамы дагляду, у якіх старыя і пакалечаныя, што не мелі сваіх дамоў, дагледаліся за кошт штогадовага збору з воласці. З гэтага ж збору, а у некаторых паветах са збору з вобшчастваў, штомесячна выдавалася грашовая дапамога у памеры 1–3 руб. тым, хто меў свае дамы. Пры апекаванні у асабістых дамах і ахвяраваннях прадуктамі харчавання на утрыманне аднаго чалавека штогод расходавалася каля 20 руб., што складала каля 2 кап. з надзела ці прыблізна ? кап. з дзесяціны.

Уладкаванне дамоў дагляду адбылося хаця і па прыгаворах сходаў, але па загаду адміністрацыі, якая у розных паветах кіравалася рознымі поглядамі, таму колькасць гэтых установаў размяркоўвалася нераўнамерна. Напрыклад, у Аршанскім павеце пры кожнай воласці былі створаны дамы апекі на 10 чалавек, у Рагачоўскім – адзін для усяго павета на 20 чалавек. Акрамя асабіста мірскога збору, на утрыманне тых жа дамоў апекі ішлі і штрафы, што спаганяліся па рашэннях валасных судоў установаў па сялянскіх справах. Аднак сяляне неахвотна ішлі у дамы дагляду, а аддавалі перавагу дапамозе грашыма ад воласці ці вобшчаства [7, 445, 490].

У 1891 г. на апекаванне сялянамі было выдаткавана 19650 р. (у сярэднім па 28,8 р. на воласць), з якіх 16081 р. (82 %) пакрываліся з валасных сум. У адносных лічбах больш за усіх на азначаныя патрэбы расходавалі сяляне Віцебскай губ – у сярэднім па 59 р. на воласць, у Магілёўскай – па 38,6 р., а у Віленскай і Гродзенскай – адпаведна па 5,1 р. і 16,4 р. [10]. (гл. Табліцу).

Такім чынам, органы сялянскага самакіравання надавалі вялікую ўвагу апекаванню і дагляду немаёмасных членаў. Часам гэта было вынікам пастаноў і цыркуляраў мясцовай адміністрацыі, а у многіх мясцовасцях мела падставай звычаі. Формы апекавання і дагляду таксама адрозніваліся.

Важнай складовай часткай сацыяльнай сферы дзейнасці сялянскага самакіравання была дапамога аднаабшчыннікам (гл. табліцу). Выдаткі на гэта былі даволі значныя, аднак далёка не усе фіксаваліся у афіцыйных справаздачах. У некаторых выпадках ацаніць грашыма дапамогу было немагчыма, напрыклад, калі аднавяскоўцы дапамагалі ва уборцы ураджаю ці будоўлі новага дома, за якія сяляне расплачваліся па-асобку. Па афіцыйнай статыстыцы, у 1891 г. на дапамогу аднаабшчыннікам з мірскіх капіталаў было выдаткавана 25241 р., што складала у сярэднім па 57 р. на воласць. Найбольшыя сумы выдаткоўваліся у Віцебскай губ. і Магілёўскай губ.– адпаведна па 67,9 р. і 50,6 р. на воласць, а найменшыя – у Віленскай губ.– у сярэднім па 5,1 р. у кожнай воласці. Такія паказчыкі, верагодна, былі звязаны з захаваннем абшчыннай формы землекарыстання у першых дзвюх губернях. Каля 80 % усіх грошай на дапамогу аднаабшчыннікам выдаткоўвалася з валасных сум, але у Віленскай губ. на валасныя расходы прыпадала 31,9 % ад усёй сумы на азначаныя патрэбы, а у Віцебскай – 91,8 %. У прыватнасці, дапамога пацярпелым ад неўраджаю аказвалася практычна ва усіх губернях выключна з валасных сум, акрамя Мінскай, дзе валасныя выдаткі на гэтыя патрэбы складалі 58,5 %, а астатнія грошы ішлі з сельскіх сум. Увогуле на дапамогу тым, хто пацярпеў ад неўраджаю, у 1891 г. у 5 беларускіх губернях з мірскіх капіталаў было выдаткавана 1695 р., пры гэтым у Віцебскай губ. гэтая сума складала 778 р., а у Віленскай – толькі 2 р. на губерню [10].

Такім чынам, у тых мясцовасцях, дзе пераважала абшчынная форма землекарыстання зямлёй (Віцебская і Магілёўская губерні), сяляне часцей дапамагалі аднаабшчыннікам у цяжкіх выпадках. Больш хуткі рост капіталістычных адносін, эканамічнай дыферэнцыяцыі пры падворным землекарыстанні прыводзілі да скарачэння выдаткаў з мірскіх капіталаў на сацыяльныя патрэбы. Аднак трэба адзначыць, што сумы на дапамогу аднаабшчыннікам часцей у некалькі разоў перавышалі выдаткі з сельскіх сум, што было звязана, верагодна, па-першае, з тым, што выдаткі з валасных сум улічваліся больш дакладна, а па-другое, там, што сельскія вобшчаствы дапамагалі аднавяскоўцам часцей тымі спосабамі, якія не падлягалі афіцыйнаму уліку. Менавіта у нізавых структурах (на сельскіх і селенных сходах) часцей існавала сапраўднае самакіраванне, у той час як валасныя сходы і службовыя асобы часцей выконвалі распараджэнні начальства.

Літаратура

1. Свод законов Российской империи.– СПб.: Гос. тип., 1857.– Т. XV.– Ч. I.
2. Свод законов Российской империи. Устав о предупреждении и пресечении преступлений.– СПб.: Гос. тип., 1857.– Т. XIV.
3. Полное собрание законов Российской империи (далей – ПСЗРИ). 2-е собр.– Т. XXXVI. 1861.– СПб.: Гос. тип., 1863. № 36657.
4. ПСЗРИ. 2-е собр.– Т. XXXVI. 1861.– СПб.: Гос. тип., 1863. № 36657, арт. 58 п.10, 60, 83, 84 п. 8; Свод законов Российской империи.– СПб.: Гос. тип., 1857.– Т. XV.– Ч. I., арт. 264, 266.
5. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ), г. Мінск, ф. 242, воп. 1, спр. 96.
6. НГАБ, ф. 242, воп. 1, спр. 2568.
7. Свод заключений губернских совещаний по вопросам, относящимся к пересмотру законодательства о крестьянах: В 3-х т.– СПб., 1897.– Т. II.
8. Стефанович К. О сельском и волостном управлении в Северо-Западном крае.– СПб., 1895.
9. НГАБ, ф. 68, воп. 1, спр. 2.
10. Временник Центрального статистического комитета МВД. № 38. Мирские расходы и доходы крестьян за 1891 г. в 50-ти губерниях Европейской России.– СПб., 1895.

Выдаткі з мірскіх капіталаў на дапамогу аднаабшчыннікам у 1891 г.[1]

	Выдаткі на грамадскія абеды ў святочныя дні			Дапамога тым, хто пацярпеў ад няўраджаю			Алекаванне			Ахвяраванні			Усяго	У тым ліку з валасных сум	Выдаткавана з валасных сум ад агульнай колькасці (%)	У сярэднім на валасць (руб.)
	Усяго	З валасных сум (руб.)	З валасных сум (%)	Усяго	З валасных сум (руб.)	З валасных сум (%)	Усяго	З валасных сум (руб.)	З валасных сум (%)	Усяго	З валасных сум (руб.)	З валасных сум (%)				
Віленская (4 паветы)	0	0	0	2	2	100.0	487	154	31.6	[illegible]	0	0	489	156	31.9	5.1
Віцебская (5 паветаў)	50	50	100.0	778	778	100.0	5657	5125	90.6	3	33	100	6518	5986	91.8	67.9
Гродзенская (6 паветаў)	0	0	0.0	10	10	100.0	2376	1764	74.2	147	147	100	2533	1921	75.8	17.5
Мінская	311	61	19.6	364	213	58.5	5534	4702	85.0	153	1877	87.2	8362	6853	82.0	41.4
Магілёўская	134	56	41.8	541	533	98.5	5596	4336	77.5	1068	564	52.8	7339	5489	74.8	50.6
Усяго	495	167	33.7	1695	1536	90.6	19650	16081	81.8	401	2621	77.1	25241	20405	80.8	37.0

[1] Падлічана: Временник Центрального статистического комитета МВД. СПб., 1895. № 38. Мирские расходы и доходы крестьян за 1891 год в 50-ти губерниях Европейской России. С. 2–5, 8–9, 14–15; 32–35, 38–39, 44–47; 66–71, 74–75, 78–81.